

RIMÓCZI-HAMAR MÁRTA

„... MÁR NÉHA NEM IS FÁJ, — UNDORODOM CSAK.”*

VERGILIUS ÉS RADNÓTI MIKLÓS „ECLOGAI” VILÁGÁRÓL¹

RADNÓTI MIKLÓSNÉNAK
TISZTELET- ÉS SZERETETTELJES KÖSZÖNTÉSSSEL
SZÜLETÉSE NAPJA ALKALMÁBÓL
„merengj el hát egy percre e gazdag életen;”

A cím idézet Radnóti Miklós I. eclogájából, és híven fejezi ki e tanulmány mondanivalójának lényegét. Radnóti 1938-ban, a II. világháború küszöbén *fájdalommal* nézi a közelmúltat és a jelent, *undorral* gondol a jövőre. Nem ítélkezik, csak undorodik attól az embertelen világtól, amely őt magát is áldozatul követeli fiatalon, 35 éves korában. Vergilius 2000 évvel korábbi látszatidilljeiben megérzi ugyanazt a borzalmat, amelyet *vates*-elődje, Vergilius is megélt. Radnóti eclogái életművének legmegrendítőbb, prófétai versei, melyekkel költészete és élete is lezárul. Vergilius eclogáival kezdi életművét. A kezdet és a vég összekapcsolja a két költőt. Radnóti biblikus hangvételével idézi meg Vergiliusnak azokat a szavait, melyeket a halál küszöbén a tisztánlátás csálhatatlanságával érzett meg és lényegített költészetté. Vergilius IX. eclogájának fordítása szinte saját eclogái közé sorolható tartalmi hűségével és Menalcas/Vergiliusszal való azonosulásával.

1944. április 30. *Sem emlék, sem varázslat* című versével búcsúzik Radnóti Miklós mindentől, mindenkitől. Látomásos képekben tűnik föl előtte a nagyon közeli, biztosan megérezett végzet, a vég, nem pedig a „messzefénylő szabad jövő”, mint e versében írja.

„magamban élem át már mindazt, mi hátravan,
nem nézek vissza többé s tudom, nem véd meg engem
sem emlék, sem varázslat”

Teljes tisztánlátással jósol a költő. Szűk három hét múlva, 1944. május 18-án megkapott behívóval indul el a sokszor megénekelt „utak”, „meredek utak” utolsóján ...

* Folyóiratunk szerkesztősége e tanulmánnyal köszönti Radnóti Miklósnét születésnapja alkalmából, hálásan gondolva Radnóti Miklós eklogaköltészetének jelentőségére klasszikus műveltségünk szempontjából is.

¹ A köszöntő-írás az ELTE Latin Tanszékén azonos címmel tartott speciális kollégiumon elemzett versekről való gondolatok összegzése. A szeminárium hallgatói: Hegedűs Anita, Kálmán Cintia, Husanyica Tünde, Gyimesi Katalin, Szabó Emese, Kovács Csaba, Horvát Katalin, Török Emese, Szombath Katalin, Vincze Katalin, Embey-Isztin Márta, Bauer-Benke József, Váncza Csilla, Velkei Csilla, Bertalan Patrícia, Galambos András, Hadfi Örs, Friedrich Eszter, Szabó Andrea, Ligeti Emese, Pallos Zsuzsanna, Rác András, Bagaméri Anita, Máté Katalin, Tombor Katalin, Kiss Réka, Kovács Ferenc, Veress Ferenc, Gerse Anna, Jánovszky Tamás, Pércsy András, Bernvalner Anita, Bíró Zsófia, Farkas Gabriella, Kisszebeni Krisztina, Novák Judit.

„— baljós a menny felettem;
 ha megpillantsz, barátom, fordulj el és legyints.
 Hol azelőtt az angyal állt a karddal,
 talán most senki sincs.”

Kevés szavú alázattal, gyűlölet nélkül megy el újra és utoljára. A barátoktól sem nem kér, sem nem vár — úgy tűnik — semmit. Soha nem feladni, előttünk az út. Alig félév múltán is az emlékezés képei még biztatják.

„és Fanni várna szőkén a rőt sövény előtt,
 s árnyékot írna lassan a lassu délelőtt, —
 de hisz lehet talán még! a hold ma oly kerek!
 Ne menj tovább, barátom, kiálts rám! s fölkelek!

(*Erőltetett menet*, Bor, 1944. szeptember 15.)

A biblikus hangvétel a festőien láttató erejű sorok, az érzések áradása, utolérhetetlen szépségűvé varázsolják a búcsúverset. Feltűnik a *barát* képe, hallatszódik a hangja, a kiáltása: „Surge et ambula!” „Kelj föl és járj.” És újra és utoljára leírva: „*talán*”.

Számomra, számunkra Radnóti Miklós a nagy életigenlő, *vates-költő*. Ebből az alaptételből kiindulva kezdtük vizsgálni Radnóti eclogáit önmagukban, valamint Vergilius eclogáihoz való kapcsolatukban is.

Radnóti tudós barátai, életművének ismerői, feldolgozói abban mind egyetértenek, hogy a két költő között az eclogák műfaja révén szoros kapcsolat figyelhető meg (Trencsényi-Waldapfel Imre, a klasszikus filológus kortárs barát, Tolnay Gábor irodalmár, Ortutay Gyula néprajztudós, Pomogáts Béla irodalmár, Bori Imre irodalmár). Írásunk célja: Vergilius és Radnóti soraiból megérteni a közös gondolatokat, összevetni életrajzi azonosságait, eltéréseit. Terjedelmi okokból csak néhány versből, valamint az eclogákból elemzünk olyan helyeket, melyek kétségtelenné teszik a két költő lélek- és sorsrokonosságát.

Radnóti Miklóst, a XX. század magyar irodalmának nagy látnok-költőjét halála még följebb emelte, fel a költészet égmagasába. Tragikus a magánélete születése pillanatától, tragikus a kor, melyben született, és amely életét követelte a második világháború iszonyatában. Nem vigyázott magára, nem vigyáztak rá...? A halál, a Pallida Mors, társául szegődött, pedig látnoki tehetsége az életre szólította.

„Vigyázz magadra — *hallom*,
 hogy mindent megtorolj!”

(*Péntek*, 1941. május 18.)

Pontosan három évvel az utolsó „behívás” (1944. május 18.) előtt kiáltja világgá e megrázó erejű sorokat. Megtorolni? Radnóti erre a kegyetlen tette — a megtorlásra

— soha nem lett volna képes, pedig megtorolni való háborúban és békében, ha békésnek nevezhető bármely háborúmentes kor, egyaránt bőségesen akad. A kegyetlenkedések, az önkéntes, „*kéjjel*” öldöklések, az *érdemként* méltányolt „*besúgás*”, az árulás „a hős” jelzőt bitorolják. Ezzel szemben: „Ki szót emelt, az bújhatott.” Az 1944. május 19-én írott *Töredékében* a felfordult világ rémsége borzongat bennünket. Vergilius azon *Georgica*-sorait is ide rejtette Radnóti Miklós, melyeket már korábban (1938) mottóul tűzött eclogái elé.

„Quippe ubi fas versum atque nefas: tot bella
per orbem, tam multae scelerum facies;...”

(*Georgica* I. 505—506)

A tilos szabad, a szabad tilossá válik. Vergilius bibliaismerete és a bibliai helyek műveibe való beleszövése bizonyítható. Ugyanez vonatkozik Radnótira is. Biblia- és Vergilius-ismerete szinte egész életművében — nem csak az eclogákban — nyomon követhető.

„Oly korban éltem én e földön,
mikor a költő is csak hallgatott,
és várta, hogy talán megszólal újra —
mert méltó átkot itt úgysem mondhatna más, —
a rettentő szavak tudósa, Ésaías.

...

[(1944. május 19.) *Töredék*]

A *Töredék* befejező szakasza, a pontozás jelzi, hogy most itt nem képes többet írni. Ekkor készül végső útjára. Ésaías alakjának megidézése ellentétes a vergiliusi *IV. ecloga* ésaiai jövődőlésével. Ott: egy gyermek születik (nékünk), itt: Radnótinál, a fájdalmas körülmények között született gyermek — fiatal költőként — (35 éves! 1909—1944!) indul a biztos pusztulásba. Méltó átok kellene! Ha megtorolni képtelen is, de felidézi az átok rettenetét. A „talán” itt is igen fontos a versben. Megszólal újra a költő? „Talán!” pedig tudja, hogy a költő nem szólal meg, de a prófétai átok végigüvölt majd a megtépett világon. A megalázhatatlanul megalázott emberek lelkéből a *nagy ósátoknak* minden méltatlan élethelyzetben ki kell szakadnia, hogy az „önként”, „nem csak parancsra” öldöklők egy pillanatra megrettenjenek.

De nem rettennek meg! Akikre átkot szórhatna ma Radnóti Miklós, vagy akiket megátkozott, megátkoztatott 2000 éve Vergilius (pl. Dido megátkozta Aeneast!) csak az Alvilág, a Pokol izzásában érzékelik (és érzékeljék!) elvetemültségük örökké tartó büntetését.

Vergilius ~ Dante ~ Babits ~ Radnóti!

A világtörténelem és világirodalom prófétáló haragvó — szelid — szűzies lényei. Attól hihető szelídségük, hogy végig tudták élni — méltósággal —, száműzöt-

ten, betegen, kiszolgáltatottan haldoklásukat, halálukat. *A megtorlás nem sajátjuk!* Az átok súlyát viszont éreztetik. És ez így van rendjén! „Permitte cetera divis!” A horatiusi figyelmeztetést soha nem feledve: „a többit bízd az istenekre!”

Az *undorodás* jogát tartja fenn magának Radnóti. Az a *sajátja*. Az átok szavai a prófétáké, az undor — úgy érezzük — olykor több, személyesebb, mint a kollektív átok. Micsoda képsor melyben így utálkozik Radnóti:

3. Megnyugtatósul

„Csússz, mássz lábam alatt, nézd! El se taposlak, — utállak!
Féreg vagy s férget irtani undorodom.”

(1942. január 25.)

Miféle békés „eclogai” világ lehet az, amelyben undorodik a költő mindentől? Ez az érzése erősebb a fájdalomnál, a szomorúságnál. Az *Első eclogában* a beszélgetésre kész pásztornak — aki a tavasz létét kérdőjelezvén megsejti a költő szomorú lelkiállapotát — a következőket mondja:

„Még szomorú se vagyok, megszoktam e szörnyű világot
annyira, hogy már néha nem is fáj; — undorodom csak.”

(1938)

Ágyúcsövek, vérbe fagyott tetemek a vad Pireneusok ormain. Granadában megölték két éve García Lorcát. Észre se vette senki! Hová futhat a költő? Jöhet-e visszhang a költő szavára? Tények és tagadás. A halott hallgat! A költő szintén. Mégis az *Első ecloga* utolsó két sorának búcsúzása (a költő a pásztortól), a véres borzalomban hótisztán, ezüstös fényben ragyog fel. Radnóti Miklós e két sora vers-zenévé lényegült, megbékítő csoda.

„Áldjon az ég, öreg este szakad rám, míg haza érek,
alkonyi lepke lebeg már, s pergeti szárnya ezüstjét.”

És Vergilius —

„Etiam summa procul villarum culmina fumant,
Maioresque cadunt altis de montibus umbrae”

(*I. ecloga*)

„A faluk is tova már füstölögnek alkonyodásra,
S a nagy bércekről, nézd, mennyire nyúlt el az árnyék”

(fordította: Fazekas Mihály)

A fentebb emlegetett bibliai kiindulás jól nyomon követhető itt is:

„Jaj nekünk, mert hanyatlik már a nap,
mert hosszabbodnak az esteli árnyékok.
(Jeremiás 6/4)

Az alkony füstjei Vergiliusnál sem a békét jelzik, a polgárháború tüzei villannak fel az estében. Épp csak az ágyúdörej nem hallatszik, mivel az ágyú modernebb korszakok „áldást hozó”, „béketeremtő” kellékeinek egyike.

Ez eclogai világ csendet, békét, harmóniát, lepkelebegést kérne. És mi van helyette? Ezek ellentéte! Vergilius pásztori-idilli világa is csak felületes olvasás nyomán tűnik békésnek, csendesnek. Valójában itt is indulatok feszülnek, miközben a még zajló (vagy már lezajlott!) harcok képe sejlik fel. (Leginkább az *I.*, *V.*, *VI.*, *IX.* és *X. eclogákban.*) Az egy percig sem lehet kétséges, hogy Radnóti Miklós Vergiliust megérti, csaknem azonosul vele. Mindkét költő a látszatcsendről, látszatbékés pásztori világról énekel. E látszatok mögött érzik és látják meg az elkövetkező utat. Hogyan tükröződik ez életeseményeikben?

Vergilius

Radnóti Miklós

1. Kr.e. 70—19, élt: 51 évet	1. 1909—1944, élt: 35 évet
2. Vergilius 10 eclogát hagyott ránk	2. Radnóti 8 eclogát, a IX. Vergilius eclogájának fordítása
3. a polgárháborúk vége felé haladván az eclogákkal kezdi jelentős életművét (kb. 42—40 táján) (háború vége felé)	3. Radnóti a II. világháború kitörése előtt egy évvel kezdi írni eclogáit: <i>Első ecloga</i> — 1938 (a háború kitörése küszöbén)
4. Vergilius és költő pásztoraik már benne éltek a polgárháborúban	4. Radnóti és társai már az utolsó békeév tudatában élnek, de García Lorca is halott már
5. Valamiféle remény lehetősége a békére	5. A háborúba zuhanás biztos tudata
6. Vergilius megmenekült a rá váró haláltól (IX. ecloga)	6. Radnótinak nem volt reális menekülési lehetősége, bár menekítő szándékok voltak
7. Vergiliusnak megmaradtak a művei (eclogák is)	7. Radnóti „tört” sorokat jósol! (magának)
8. Pártfogók jelenléte	8. Pártfogók?
9. Az eclogák Vergilius nyitó, fiatalkori írásai, ezeket követik majd nagyobb művei (<i>Georgica</i> , <i>Aeneis</i>)	9. Az eclogák Radnóti záró művei

Jelentős egyezéseket is megfigyelhetünk ezek mellett:

1. Az életkoruk kb. azonos, mindkettő 28—30 éves, amikor írni kezdi eclogáit.
2. Békevágy — legalább a remény vágyott lehetősége.
3. Radnótinak — kétségtelenül legmegrendítőbb versei az eclogák.
4. Vergilius — csak látszatra könnyed és könnyen érthető — eclogái szintén költészete csúcát jelentik mind tartalmi, mind művészi erő tekintetében.

Végül nem mellőzhetjük egy olyan látszólagos ellentmondásnak a feloldását, melynek alapján a két vates-költő sorsában még további azonosságokat ismerhetünk fel.

Vergilius évszám szerint többet élt, de mivel ő sem alkudott Augustus fegyvereken nyugvó politikájával, az ő halála is hasonlatossá vált Radnótiéhoz. A hatalom végül (nem látványosan, csendesesen) elpusztította őt is. (Hivatalos jelentést csak Augustus adott ki a költő haláláról, tele ellentmondásokkal!) Végül nincs hivatalos adat Vergilius elhunytáról, eltűntéről.

Radnóti 35 éve alatt (több hónapon át munkaszolgálaton!) élte át, mentette át verseibe az emberi lét szépségeit. Végül az embertelen ember okozta szenvedést, halált változtatta költészetté. 1944 késő őszén nem kiálthatott rá senki, nem kelthette föl senki. Nem volt olyan, aki Jézus szavaival tudta volna mondani az elveszejtettnek: „Surge et ambula!”

Rövid 35 életéve alatt megismerte Szeged környékén még egész fiatalon a valódi pásztorvilágot (mely igazában soha nem idilli, békében sem). Ez a „pásztori világ” sötétül el élete utolsó 6 évében teljesen.

Vergilius eclogai pásztorvilágában Radnóti Miklós megérezte ugyanazt a szorongatott kiszolgáltatottságot, melyet 2000 évvel később maga is átélt, meg-szenvedett. Vergilius a legtöbb eclogájában (összesen 10) pásztorainak pásztornevet ad, pásztorjelmezbe rejti őket. Veszélyt jelentő gondolatait — rejtjelezve — velük „énekelteti” el. Csak az utolsóban, a *X.*-ben szerepel valódi nevén egy „pásztor”, azaz Cornelius Gallus, Vergilius ifjúkori költő-barátja. Augustus hadvezére, míg szükség van rá, „barátja” is, akit majd rútul halálba kerget. „Vétke” pedig, hogy nem Augustus tetteit magasztalta, ahogy a mindenkori zsarnokok azt megkövetelik, hanem saját haditetteit (voltak bőven!) énekelte meg! Meg kellett hálnia! Vergilius a *X.*, Gallus-eclogában úgy siratja el költőtársát, Gallust, hogy ne tűnjék gyásznak a gyász. Vele sírnak a „pásztorok” is, erdőn-mezőn-hegyen-völgyön-hóban-fagyban-forróságban. Szürrealista verssé alakul a siratóvers, csak meg kell értenünk. Radnóti az *V.* eclogában szintén elsiratja, de csak ő egyedül, a messzi hómezőkön elpusztult barátját, Bálint Györgyöt. Radnóti Miklós eclogáiban ugyanis a pásztorok eltűnnek. Vergiliusnál egészen soha (kivétele a híres *IV.* ecloga!), név szerint jelen vannak. Ez viszont nem jelent ellentétet Radnóti eclogáihoz képest sem, hisz Vergilius „pásztorai” is hús-vér emberek. Költők, közéleti szereplők. Álnéven, álarcban. Háborúban, majd békét remélve, de soha nem érezve teljes biztonságot.

Jól bizonyítható, hogy Vergilius is, Radnóti is azonos érzülettel ítéli el a mindenkori hatalmat. Az utolsó békeévben, 1938-ban jelent meg a *Pásztori Magyar Vergilius* című kétnyelvű eclogakötet,² melyben a híres *IX. eclogát* Radnóti Miklós fordításában olvashatjuk. Ebben az évben, tehát 1938-ban írta saját eclogáinak első darabját is. Ez utal arra, hogy mennyire foglalkoztatta 2000 év távlatából — a háborút hozzá hasonló csöndes szenvedéllyel elítélő — Vergilius és eclogáinak témája, hangvétele. Trencsényi-Waldapfel Imre³ és Pomogáts Béla⁴ is felhívja a figyelmet az első ecloga előtti latin mottóra, amely, igaz, a *Georgica*-ból való, de Vergilius jelenlétét megerősíti. Fentebb már e mottót idéztük a *Töredék* című vers kapcsán. Ahhoz, hogy Radnóti a *IX. eclogát* fordíthassa, bele kellett magát élnie a vergiliusi georgicai-eclogai világba. Az ő költői lelkülete nélkül csak lefordított szöveggé vált volna a vergiliusi — többszörösen rejtjelezett — nagy vers, így viszont a két vates versbeni találkozása létrehozta szinte a térbeli találkozást is. Mintha Vergilius a XX. században, Radnóti Miklós pedig 2000 évvel ezelőtt élte volna meg azokat a kegyetlenségeket, melyeket mindketten megénekeltek. E híres *IX. ecloga* elemzéséhez nehéz előtanulmányok után mertünk nyúlni. Műhelymunka keretében szerettünk volna a két költővel találkozni „közös” eclogájuk, a *IX.* kapcsán. Ehhez viszont a *IX. eclogát* kellett Vergilius művében elhelyezni, sőt Horatius híres *XVI. epodus*-ával is összehasonlítani, hisz rendkívül szoros kapcsolat fűzi össze a verseket mind érzelmileg — borzadás a polgárháborúk rémségeitől — mind szókészleti egyezéseik tekintetében. E két mű összehasonlító elemzése révén vált világossá, hogy a híres *IV. ecloga* csakis a *XVI. epodus* után keletkezhetett. Itt ugyanis már valami békeremény villan fel, már a csodás gyermek születését várja a költő, akit már csend és béke illet meg.⁵ Mielőtt a *IX. eclogát* vizsgálnánk, fontosnak véljük, hogy utaljunk a két költő híres *IV. eclogájának* különbözőségére. Vergilius várja egy csodás gyermek születését, Radnóti Miklós pedig fájó szemrehányással kéri számon, miért is kellett ennek a fiúnak megszületnie. A Költő és a Hang dialógusa a *Negyedik ecloga*.

„Kérdeztél volna csak magzat koromban...
Ó, tudtam, tudtam én!
Üvöltöttem, nem kell a világ! goromba!
tompán csap rám a sötét és vág engem a fény!
És megmaradtam...”

majd folytatja:

² Pásztori Magyar Vergilius. P. Vergilius Maro Eclogáinak teljes szövege. Összeállította és a kísé-
rőt tanulmányt írta Trencsényi-Waldapfel Imre: Officina, Bp., 1938.

³ Trencsényi-Waldapfel Imre: Humanizmus és nemzeti irodalom. Akadémiai Kiadó, Bp., 1966, 309.

⁴ Pomogáts Béla: Radnóti Miklós. Gondolat, Bp., 1977, 201.

⁵ Rimóczi-Hamar Márta: Arva beata vagy gens aurea? Ant. Tan., Bp., 1999, 155—161.

„Születtem. Tiltakoztam. S mégis itt vagyok.
Felnőttem. S kérdezed: miért? hát nem tudom.
Szabad szerettem volna lenni mindig
s örök kísértek végig az uton.”

Majd kér:

„Segíts szabadság,
Ő hadd leljem meg végre honnomat!”

Aztán ismét előtűnik az *Első ecloga* utolsó sora, ahol a lepkelebegésű költő eljövendő sorsát látnoki erővel jósolja. Az „alkonyi”

„lepkét könnyű szél sodorja, száll.
A fák között már fuvall a halál.”

(*Negyedik ecloga*, 1943. március)

„És már tudom, halálra érek én is.”
(*uo.*)

Így fonódnak össze az eclogák. Az első a negyedikkel, az első a vergiliusi kilencedikkel, a negyedik a vergiliusi első szabadságvágyó soraival. Lezárhatatlan a sor! A harmadik vergiliusi *IV.* és *V. eclogával*!

Vergilius eclogáit idillinek vélni, csakis békét, csendet hallani belőlük teljesen tarthatatlan elépzelés. Más a nyugalmas béke és más a békevágy csendje. Itt ragadható meg mindkettejük eclogai világa. Ellenvilág az, ahová az embertelenségből elmenekülhetünk.⁶ A szenvedő Itália és Radnóti szenvedő hona. Az embertelen világból igazi menekülés kifelé soha nincs, csakis befelé, benső világunkba. Radnóti Miklós e befelé vonulással tudta végigélni mások és saját halálát... Ő megértette Vergilius eclogáinak békevágyó, de nem békés világát. Ezért választotta e költeményeket „mintául”. Radnóti Miklós a *IX. ecloga* fordításakor úgy tudott azonosulni Vergiliusszal, hogy a saját költői önmagát is megőrizte Vergilius gondolatainak megértése és tolmácsolása közben. Ő az „újmódi pásztor”. Az 1931-ben megjelent *Újmódi pásztorok éneke* című kötetében emlékeiből még felsejlik a valódi pásztorvilág. Itt még akkora spirituális erővel ragadja meg a pásztorlét materiális realitását, hogy szinte varázsol, gyógyítani akarván gyapjával, kövirózsával, tejjel, fákkal, füvekkel. Ez a materiális szféra. (Vergilius növényvilágának jelesei is gyógyerejűek, a carduus és a viscum album ma is nélkülözhetetlen gyógyszer-alapanyagok!) Majd imával, simogatással, nevetéssel teszi ugyanezt. Innen már felfelé, más dimenziókba vezet az út. Ő épp úgy tudja ezt, mint a másik, 2000 év előtti vates-költő elődje, Horatius, aki

⁶ Borzsák István utószavából: Vergilius összes művei. Fordította Lakatos István. Helikon, Bp., 1967, 372.

kéri vissza a nevetés szépségét. (*Epist. I. 7. 28.* „reddes ridere decorum” írja Maece-nashoz). Nevetés nélkül élő-halott az ember. Úgy fordul Radnóti Miklós is halott apjához segítségért, mint „újmódi pásztor”, tehát költőként:

„imádkozz érte, mert elfajzottam
tőled én újmódi pásztorok közé, akik
nem szoktak imákat énekelni.”

(*Beteg a kedves*, 1930. szept. 7.)

1938-ra, 8 év alatt, 29 éves korára már valódi újmódi pásztorrá vált Radnóti, miként Vergilius is az eclogái írásakor (30. éve körül), ő is pásztormaszkot véve elrejtőzik költőtársaival együtt, elmenekül az „idilli világba”, hogy ezáltal legalább bensőjükben legyen valamiféle halk csend, amely védelmet nyújt nekik a polgárháborúk borzalmas zajában.

Amikor e megrendítő összehasonlítást elkezdtem, teljesen világossá vált, hogy a XX. század magyar irodalma is éppúgy (vagy még inkább) megmagyarázhatatlan Horatius és Vergilius, valamint a latin nyelv ismerete nélkül, akár az előző századoké. Mi, a XX. század szülöttei másfél évvel ezelőtt még a XX. században éltünk, tehát Radnóti Miklós századában. Most pedig a XXI. század első éveiben szembe-sülnünk kell azzal, hogy Radnóti Miklós számunkra már nemcsak múlt századi költő, hanem az elmúlt évezred utolsó százada első harmadának, első felének költő-szemtanúja, majd áldozata.

Lassan indul a *Meredek úton* (1938). A „régí út” helyén „vad út” (*Ez volna hát* című versből, 1937) kanyarog, amely átvezet majd e mély koron, hogy mindent látóvá váljék verseinek hangja. Ezt tükrözi bori noteszének autográfiaja is. Az írás mindig őszinte! Az ember hazudhat, az írás nem, bármilyen úton járjon is. Két évvel a *IX. ecloga* fordítása előtt, 1936-ban jelenik a *Járkálj csak, halálraítélt* című kötete, majd a *Meredek út* (1938). Zúg a kérdés: Milyen úton járhat egy halálraítélt, ha nem „vad”, „meredek” úton? És itt válik a *IX. ecloga* első sora azonnal Radnótivá, természetesen úgy, hogy Vergilius is kínálja az utat, hisz az ő sorsa is hasonló a polgárháborús években: menekül a ráírányuló gyilok elől, majd útra kel Augustushoz „szabadságért”, „földbirtokát” visszakérni (*IX. ecloga*). Augustus nagylelkű volt! „Cserébe” mindössze tetteit kellett megénekelnie Vergiliusnak, eposzban! Ez a pont, ahol ismét összetalálkozik a nagy úton a két költő. Radnótinak nem kellett senki dicsőségét zengenie köszönetként... Vergilius — igaz — életben maradt, mégsem zengette a nem „zenghető” dicsőséget.⁷ Egyenes út vezetett a véghez. Vergilius is mert erre az útra lépni!

A *IX. ecloga* kezdősorait idézzük:

⁷ Rimóczi-Hamar Márta: Horatius, Vergilius, Maecenas. Hűség és barátság Augustus Rómájában. Akadémiai Kiadó, Bp., 2000.

Lycidas: „Quo te, Moeri, pedes? an, quo via ducit, in urbem?”

Lycidas: „Hát te hová mégy, Moeris? A városi útra igyekszel?”

(Radnóti Miklós)

Szembetűnik rögtön, hogy a „megy” ige nincs a vergiliusi szövegben, ige nélküli tömörség ez, melyet nem lehet másként lefordítani. (kb. hová (tudniillik visznek) téged, Moeris, a lábaid?) Vergilius tovább kérdez:

hová vezet az út, a városba?
quo ducit via in urbem?

Értelmileg hibátlan a fordítás, hisz a „megy” állítmány nem maradhat ki a mondatból, de Radnótiévá lesz a vergiliusi sor. Részben többet, részben kevesebbet mondva. Radnóti rögtön válaszol is a kérdésre, igaz, újabb kérdéssel, de mégis válaszol: „a városi útra igyekszel?” A latin szöveg ezt mondja: „hová visz az út?” (Esetleg) „a városba”? Vergilius különválasztja az „utat” a „várostól”. Az „út” mindig visz valahová, de hogy hová, az induláskor biztosan soha nem tudható. Radnóti is érzékelte, hogy a kezdő sor csak látszólag könnyen érthető, valójában nem az! A „via”, az út mibenléte élete folyamán erőteljesen foglalkoztatta. A fentebb említett versek, idézetek, kötetcímek ezt erősítik. Minél meredekebbé válik Radnóti előtt az út, úgy súlyosbul a hangja is, mint akit fáraszt már a régi út.

Jó tudja ő ekkor, 1938-ban, a vers fordításakor, hogy az „újmodi pásztorok” útja akár 2000 éve, akár az ő korában nem föltétlen a „városi útra” tart, hanem egészen másfelé...

Saját lelkiállapota rezdül a fordítandó sorokban. Radnóti-sorokká válnak a vergiliusi sorok. A teljes hontalanság, otthontalanság képét láthatjuk az eredeti versben is, a fordításban is. Mindenki „úton” van. Lycidas, a pásztor (Horatius valószínű) látogatóba megy Moerishez, aki szintén úton van (ez a vers végén kiderül), az emlegetett Menalcas (Vergilius) szintén nincs otthon, őt várja Moeris, majd vele együtt Lycidas is.

Nincs nyugópont. Vándorlás van! Az első vergiliusi sor tökéletesen illik Radnóti *Merdek út* című versgyűjteményéhez (1938!).

Radnóti kiszolgáltatottabban indul az „útra”. Vergilius ősi ösztönrel mentette életét épp eclogái írása idején. Vergilius 15—16 évvel tovább élt, mint Radnóti Miklós. Sok idő! Vergilius ennek ellenére legalább annyira vesztesnek tetszik az életben, amennyire Radnóti Miklós mégis győztes lehetett a halálban. Nehéz ezt kimondani. A halál lezárás. Vergilius élt azért, hogy a haragja „az égig szállván” emlékezzen elveszejtett barátaira.

Tolnay Gábor két évtizede⁸ felvetette (az Ókortudományi Társaság Vergilius

⁸ Tolnay Gábor: Radnóti Miklós eclogái. Ant. Tan. 28 (1981) 182.

emlék-konferenciáján), hogy: „Érdekes lenne elemeire bontani a *IX. ecloga* (Radnóti-féle) fordítását, miként épülnek bele, illetőleg hogyan találkoznak Radnóti verselemei, mondandói a Vergiliuséival?” Csaknem 20 év elteltével kíséreltük meg a versek összehasonlító elemzését tanóra (speciális kollégium) keretében. Ekkor bizonyosodtunk meg arról, hogy a köztudottan bonyodalmas felépítésű (közbeiktatott verstördékek) Vergilius-ecloga megközelítően megnyugtató értelmezése meg kell, hogy előzze az eredeti Vergilius-szöveg és Radnóti fordításának minél mélyebb összevetését. A lényegét tekintve teljesen azonosul Vergiliusszal Radnóti. [Esetleg valamit — szándékkal? — nem fordít, mást — szándékkal — beilleszt. Ezek megrázó élményt nyújtottak.] A saját földjükről elűzött „újmódi pásztorok”: Vergilius—Menalcas[—Radnóti] nincsenek „otthon”, úton vannak, a pásztortársak hiányolják őt, illetve őket, fájlatják távollétüket. Lycidas (Horatius) és Moeris (?) elképzelhetetlenek tartották, hogy Vergilius—Menalcas(—Radnóti) pásztortársuk meghalhatott volna, hisz:

„...a versek
oly tehetetlenek ott, hol a Mars dárdái ropognak”
(*IX. ecloga*, Radnóti fordítása, 11—12. sor)

A költők életét versek nem mentik meg harcok, háborúk közepette.

Ez az a pont, ahol Radnóti Miklós fordításában is megérzi, megjósolja saját sorsát. Igen fontos az egykori jóbarátnak — Radnótit a *IX. ecloga* fordítására buzdító — Trencsényi-Waldapfel Imrének a szavait (1960-as évek), leírt mondatait vissza-idéznünk: „Vergilius *IX. eclogá-jának* szinte valamennyi lényeges sorához Radnóti saját költeményeiből nagy számban lehetne meglepő párhuzamokat idézni, mindegyik — és ez a legnevezetesebb — olyan versekből, amelyek Vergiliusszal való foglalkozásánál korábbi években, de olyanokból is, amelyek későbbben vagy éppen vele egy időben keletkeztek.”⁹

Úgy gondolom, szép példa erre az 1937-ben írt egyik versének néhány sora, melyben felfedezhető a *IX. ecloga*-beli, előbb említett párhuzam, mely Radnóti életének tragédiáját a bizonyosság szintjén mutatja:

„Mit ér a szó két háború között,
s mit érek én, a ritka és nehéz
szavak tudósa, hogyha ostobán
bombát szorongat minden kerge kéz!”
(*Őrizz és védj*, 1937)

Az egyik párhuzamot idézzük mi is az *Első eclogá*ból melyet — természetesen — mindenki észlelt és észleli, aki Vergilius *IX. eclogá-ját* ismeri. Szépséges, beletörődő csendje miatt olvassuk újra!

⁹ L. 3. j. 304—305.

García Lorca biztos halála jelzi, őt sem mentette meg költészete a háború öldöklésében.

Pásztor

„Azt hiszem, ismerted Federicót, elmenekült, mondd?”

Költő

„Nem menekült. Két éve megölték már Granadában.”

Pásztor

„Nem menekült. Meghalt. Igaz is, hova futhat a költő?
Nem menekült el a drága Attila sem, csak *nemet* intett
folyton e rendre, de mondd, ki siratja, hogy így belepusztult?
Hát te hogy élsz? visszhang jöhet-é szavaidra e korban?”

(*Első ecloga*)

Az idill, a látszatbéke és a tragikum karöltve járnak már a világháború kitörése előtti békeverseiben is. 1936-ban jelenik meg a *Járkálj csak, halálraítélt* című kötete, ahol már ott az „út”, mely a halálba visz.

„Esti béke, téged köszöntelek,
az úton nehéz napom pora száll;
lassú szívemben ilyenkor lágyan
szenderg a folyton készülő halál.”

(*Alkonyi elégia*)

Emeljünk ki néhány sort *A „Meredek út” egyik példányára* című versből itt is. Nyilvánvaló a vergiliusi *IX. ecloga* költősorsának hatása Radnóti prófétáló költeményére.

„Költő vagyok és senkinek se kellek,
akkor se, hogyha szótlan dünnögök:
U—U—U—U sebaj, hisz énekelnek
helyettem kandi ördögök.”

„költő vagyok, ki csak máglyára jó,
mert az igazra tanú.

[...]

Olyan, kit végül is megölnek,
mert maga sosem ölt.

(1939. június 1.)

Majd a *Harmadik eclogában* így ír:

„Pásztori Múza, segíts! Úgy halnak e korban a költők...
Csak rányomlik az ég, nem jelzi halom porainkat”

Majd a vers utolsó, befejező, kérő szavai:

„ó pásztori Múza segíts hát!”
(1941)

Lehetetlennek tűnik, hogy Vergilius *IV. ecloga*-beli kezdősora és a gyönyörűséges halott-sírató *V. ecloga* sorai ne lebegtek volna Radnóti lelki szemei előtt, mikor fenti sorait írta:

„Pastores...
Et tumulum facite, et tumulo addite carmen.”
(*V. ecloga*)

„Pásztorok...
Sírdombot is rakjatok s hegyébe írjátok e verset”
(Révai Miklós fordítása a *Pásztori magyar Vergilius* című kötetből)

A tumulus=halom (sírdomb!) és a Pásztori Múza Radnóti *Harmadik eclogájában* együtt szerepel. Megrendítő! Hisz a *Negyedik ecloga* egy csodás gyermek születéséről szól, mely így kezdődik:

„Sicelides Musae, paulo maiora canamus
(Vergilius, *IV. ecloga*)

„Pásztori Múzsák, szálljon a dal kissé magasabban”
(Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása, *IV. ecloga*)

Radnóti Miklós tehát Trencsényi-Waldapfel Imrének — tudós barátjának — fordításából veszi a többször is megszólított Pásztori Múzához való könyörgést.

Mindezeket átérezve értjük meg Radnótit. A „Pásztori Múza” más sorsot teljesített be a költő életében, életművében. Az „alkonyi lepke” rövid létében a Múza mégis segítette a végső pillanatig, ahogy azt kérte Radnóti *Harmadik eclogájában*.

Csak találgathatjuk, tudatosan vonta-e össze Radnóti a Pásztori Múza segítségül hívásakor, valamint a tumulus=halom (sírdomb) emlegetésekor születés és halál nagy misztériumát?

Vergilius
Pásztori Múzsák
(*IV. ecloga*)

Vergilius
„tumulum facite”
(készítsetek sírdombot)
(*V. ecloga*)

Radnóti
„Pásztori Múzsá, segíts! [...]”
nem jelzi halom porainkat”
(*Harmadik ecloga*)

Trencsényi-Waldapfel Imre mintha e fájó hiányt akarta volna pótolni, amikor így idézte meg a barátot újratemetésekor: „Egy Győr melletti tömegsíról, melyet a gyűlölet még 1944 novemberében ásott meg, napfényre kerültek földi maradványai, hogy új *hantot* hantoljanak föléje azok, akik szerették!...És most nem is szabad búcsút vennünk tőle.”¹⁰

Élet-halál! Mindkettő az élet része, csak az nem mindegy, mikor és hogyan érezik, illetve tűnik el az „alkonyi lepke”...

Radnóti pedig a jeltelen hant alatt is rejtette új „dalait”, válaszolván az 1938-ban magának föltett kérdésére:

„de jaj, tudunk-e énekelni még?
[...] Mert egyszer béke lesz.
Ó tarts ki addig, lélek, védekezz!”
(*Himnusz a békéről*, 1938)

Vergilius is felszólít az éneklésre a *IX. eclogában*:

„Cantantes licet usque (minus via laedit) eamus;
Cantates ut eamus, ego hoc te fasce levabo”

„Ám menjünk, de dalolva! dalod rövidítse utunkat,
S hogy jókedvre derülj, add át, viszem én a te terhed.”

(Vergilius *IX. ecloga*, Radnóti Miklós fordítása)

Radnóti hat évvel később bizonyította, tudott énekelni az utolsó pillanatig, az éneklés Istentől jövő képessége is adta neki a lelkierőt ehhez.

„Carmina tum melius, cum venerit *ipse*, canemus”

¹⁰ L. 3. j. 394.

Radnóti Miklós fordításában a *IX. ecloga* utolsó sora névvel kiegészítve hangzik:

„Majd dalolunk akkor, ha a drága *Menalcas* is itt lesz.”

Az öröklétet jósoló sorát Vergilius szó szerint kétszer írta le. Először a *V. ecloga* rejtélyes Daphnisától búcsúzában (78. sor), majd Dido örökké tartó halhatatlansága megéneklésekor (*Aeneis*, 1. 609.) Idézzük fel harmadszorra is Radnóti Miklós emlékére e veretes sort:

„Semper honos nomenque tuum laudesque manebunt”

„Tiszteleted, dicséreted és neved el nem enyészik.”

(Lakatos István fordítása)

SUMMARY

The title represents a citation from the 1st eclogue of M. Radnóti and truly expresses the essence of this paper. In 1938, on the eve of the 2nd World War, Radnóti is grieved to behold the recent past and the present, he is disgusted to think of the future. He does not judge, he is only disgusted at the inhuman world, which he falls victim young, at the age of thirty five to. He feels the same terror in Vergilius' eclogues, written 2000 years before, which his *vates*-ancestor also experienced. The eclogues of Radnóti represent the most staggering prophetic verses of his life-work, which end both his poetry and life. Vergilius begins his life-work by the eclogues. Beginning and end join the two poets. By his biblical tone, Radnóti recalls those words of Vergilius, which he transformed into poetry by the infallibility of his clear sight on the eve of the death. By the accuracy of its contents and by identifying himself with Menalcas/Vergilius, his translation of Vergilius' 9th eclogue can almost be ranged among his own eclogues.